

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

ז' בטבת תשע"ז נשלח זיננס מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 46

הסכם יששכר וזבולון

המקרה:

אברך ערך הסכם יששכר וזבולון עם בעל בית אחד על סכום 700 ₪, מלבד קצבתו מהכולל. לימים הזדמן ליידו אפשרות לערוך הסכם נוסף עם יהודי נוסף, וכך עשה. לאחר תקופה, שמע השני, שכבר יש לו הסכם עם אחר, ותהה על העיסקה שעשה.

טענת התורם: אומנם ישמח להעניק תרומה לאברך אף שמקבל תמיכה כלשהיא, שכן אין בהם כדי לכלכל משפחתו. אך תמה, הכיצד עורך עימו האברך הסכם נוסף משכבר מכר האברך את זכויותיו לשותפו הראשון שעימו ערך הסכם, ולא נותר בידו כלום. וביקש לברר אם יכול לחזור בו מהתחייבותו לאברך זה, בכדי שיוכל לעשות הסכם עם אברך אחר.

האברך מנגד טען: שמאחר וערכו וחתמו הסכם ביניהם, לא יכול לחזור בו התורם מהבטחתו.

תשובה

מעלות גדולות נאמרו על התומך בלומדי התורה ומחזיקים כלכלית, ומחוייב הוא לעמוד בהתחייבותו גם אם הלומד אינו בגדר 'עני', ואף שלא עוגנה התחייבות זו בשטר.

העורך הסכם יששכר וזבולון בין בעל פה בין בכתב נעשה שותף ללימוד העתידי, ומקבל שכר הלימוד שהתאפשר על ידי תרומתו, ולדעת האגרות משה מחוייב ליתן חצי מרווחיו בדווקא, ולדעת החיד"א וסיעתו די בכל תרומה שהיא. ומחוייב לכל אורך הזמן הקצוב בשטר, או לפחות למשך שנה. ולפיכך לא יוכל אחד הצדדים לחזור בו שלא בהסכמת הצד השני.

האברך שקיבל סכום מסויים, יכול לערוך הסכם נוסף עם נדיב אחר, וכל תורם יקבל שכר לימודו לפי ערך תרומתו שאיפשרה ללומד לשקוד על תלמודו. אלא שלדעת האבקות רוכל מי שיש לו כדי פרנסתו ועורך הסכם זה הינו בכלל בוצה ה', ולדעת האגר"מ אין מניעה שאף עשיר יערוך הסכם שיאפשר לו ללמוד ללא כל טירדה.

נמוקי הדין

תמיכה בלומדי התורה

מדרשים רבים כתבו על מעלת התורם ותומך בלומדי התורה, שזוכה במעלת לימודם בכך שאפשר להם ללמוד ונעשה שותף ללימודו. איתא במדבר רבה בפרשת נשא פרשה יג: 'שניהם מלאים סלת וגו', זבולון ויששכר שניהם היו נוטלין שכר תורה ביחד, ושניהם היו מתפרנסין ביחד... ד"א שזבולון ויששכר שניהם היו מקריבים ביחד זבחי צדק היו הקרבנות שכשם שהיה לזבולון חלק בשכר תורתו, כך היה ליששכר חלק בממונו של זבולון'. וכן נאמר בילקוט שמעוני בפרשת ויצא רמז קט: 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים... מאתים ראשי סנהדראות היה שבת יששכר מעמיד, וכל אחיהם על פיהם מסכימים הלכה על פיהם... וכל השבח הזה מנין לו, מזבולון, שהיה עוסק בפרקמטיא ומאכיל את יששכר שהוא בן תורה... וכשבא משה לברך את ישראל הקדים ברכת זבולון ליששכר הה"ד שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך'. וכן הובא בזוהר בפרשת בהעלותך: 'ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך, מלמד דאשתתפו כחדא. דא נפיק ואגן קרבא ודא יתיב ולעי באורייתא, ודא יהיב חולקא לדא, ודא יהיב חולקא לדא... יששכר חולקיה באורייתא ויהיב לזבולון חולקא דאורייתא. ודאי ועל דא אשתתפו כחדא לאתברכא זבולון מיששכר דברכתא דאורייתא היא ברכתא דכלא'. וכן הוא בירושלמי בסוטה פ"ז ה"ד: 'עתידי הקדוש ברוך הוא לעשות צל לבעלי מצות בצילה של בעלי תורה'. ובאר הקרבן העדה שם בד"ה 'כצילה של בעלי תורה': 'כלומר שכר המחזיקים שיה לשכר העוסקים בתורה'. 'לבעלי המצות. היינו המחזיקים ביד ת"ח שילמד'. כמש"כ רבינו בחיי דברים לג, יח: 'ראוי הוא שינחל שמחה וכבוד בשמחתה של תורה לעוה"ב'. וכן כתב הגר"א בדברי אליהו על פרשת חוקת.

רבי חיים פלאג'י בספר תוכחת חיים פרשת ויגש עמ' קעג באר עפ"י הגמ' בב"ב בדף ט. שגדול המעשה יותר מהעושה, ולפיכך שכרו של זבולון גדול, שמאפשר ללומד להגות בלימודו ללא הפרעה¹. וכן כתב רבינו בחיי דברים לג, יח: 'הקדים זבולון ליששכר לפי שהוא הסבה לתורתו של יששכר, וכן הקדימו יעקב בברכת השבטים, לפי שהוא המחזיק תורתו של יששכר'. כן באר בפרשת דרכים דרך צדיקים, דרוש ארבעה ועשרים שבטיבתו עוסק הת"ח בתלמוד תורה, ולכן זוכה להצטרף עימו במחיצת ת"ח. וכ"כ החיד"א בראש דוד פרשת משפטים והמהרש"ק בטוב טעם ודעת ח"א ס' ריז. וידוע שהמהרש"א, רבי שמואל אידלש, היה קרוי על שם חמותו אידל, שהיתה מחזיקה ותומכת בו.

החפץ חיים באהבת חסד פרק עשרים טע"ד באר את דברי השטמ"ק בכתובות בדף נ. שיש להוציא אף יותר מחומש לצורך מצוות תלמוד תורה, שהכוונה למחזיק תורה, שיש לו חלק בתורה וכיששכר זבולון, ושהוא הוא ללימוד של עצמו, וכי חייב להוציא למען כך יותר מחומש. וכ"כ במנחת שלמה ח"ב ס' צז אות יא.

ובמדרש בבראשית רבה בפרשת ויחי פרשה ק נאמר שאף זוכה להזכר לפני יששכר בחשיבות בשל הסיוע ללומדי התורה: 'זבולון לחוף ימים ישכון. קדם זבולון ליששכר. והרי היה יששכר גדול מזבולון... ולמה כן. אלא שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא, ויששכר עוסק בתורה, וזבולון בא ומאכילו, לפיכך קדמו עליו עץ חיים היא למחזיקים בה, יששכר כונס וזבולון מביא באניות ומוכר ומביא לו כל צרכו, וכן משה אומ' שמח זבולון בצאתך, למה, שיששכר באוהליך שלך הן, שאת מסייעו לישב בהן'. והמאירי בסוטה בדף כא. כתב שהלומד נעשה בכך טפל לתומך בו: 'וכל שלא למד תורה ומשתדל להיות אחרים לומדים על ידו חולק בשכר, ולא עוד אלא שהתורה נקראת על שמו כמו שאמרו בשמעון אחי עזריה שמתוך שהיה אחיו מתפרנס ממנו בשעה שהיה לומד, הוזכר אחיו בהלכותיו ונעשה הוא טפל לו. וכן יוחנן דבי נשיאה על שם שהיה מתפרנס מן הנשיא'. וכן מבואר בביאור הגר"א במשלי יח, טו על הפסוק: 'מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו', שהתורם ונותן צדקה מרחיב לעצמו חלק בגן עדן. ולפני הגדולים ינחנו, המספיק ונותן ללומדי התורה ינוח בגן עדן לפני הלומדים עצמם. וכן מבואר בש"ך בס' שיש להשיב אבידה למחזיק את הלומד קודם לרבו.

מעלה גדולה נאמר על המהנה תלמיד חכם מנכסיו, שבכך מדבק בשכינה כמבואר בגמ' בכתובות בדף קיא: 'ואתם הדבקים בה' אלהים חיים כולכם היום, וכי אפשר לדבוקי בשכינה... אלא, כל המשיא בתו לתלמיד חכם, והעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים, והמהנה תלמידי חכמים מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה. כיוצא בדבר אתה אומר לאהבה את ה' אלהיך ולדבקה בו, וכי אפשר לאדם לידבק בשכינה. אלא, כל המשיא בתו לתלמיד חכם, והעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים, והמהנה תלמידי חכמים מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה'. ומעין זה איתא במסכת פסחים בדף נג: 'דאמר רבי יוחנן כל המטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים, זוכה ויושב בשיבה של מעלה'.

מצוה זו להנות תלמיד חכם מנכסיו, נחשבת לתורם כאילו עובד בבית המקדש ומקריב קורבנות, כמובא במסכת ברכות בדף י: 'אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב, כל המארח תלמיד חכם בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מקריב תמידין'. וכן נאמר במסכת יומא בדף עא: 'ואמר רבי ברכיה, הרוצה לנסך יין על גבי המזבח ימלא גרונו של תלמידי חכמים יין'. ובמסכת כתובות בדף קה: אמרו: 'כל המביא דורון לתלמיד חכם, כאילו מקריב בכורים'. והתוס' שם בד"ה 'וכי אלישע' הביאו את דברי אליהו זוטא פרשה ב: 'כל זמן שביית המקדש קיים, מזבח שבו הוא כפרה לישראל בכל מקומות מושבותיהם, ובחוצה לארץ, חכמים ותלמידי חכמים הם כפרה לישראל בכל מקומות מושבותיהם, שנאמר ואם תקריב מנחת ביכורים לה'... מיכן אמרו, כל הניזקק לחכמים ולתלמידיהם, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב ביכורים ועשה רצון אביו שבשמים'. ובמחנה אפרים הלכות שלוחין ס' ד כתב שמעלה זו נאמרה גם אם מהנה תלמיד חכם עשיר, וכן נביא לקמן מדברי האג"מ יו"ד ח"ד ס' לז שזבולון קיבל שכר שפרנס את יששכר, אף שיששכר קיבל נחלה בארץ ולא היה עני. ובספר תוכחת חיים לרבי חיים פלאג'י פרשת ויגש עמ' קעז דרש נוטריקון, על הפסוק 'ועניים ומרודים תביא בית', שתיבת 'בית', הינה ראשי תיבות של מעלות 'ביכורים' יין' תמידין' שבדרשות חז"ל דלעיל שמקיים התורם ותומך שמהנה את לומדי התורה בביתו.

עוד אמרו על סגולת התמיכה בלומדי התורה, כי בכך זוכה לברכת הבית וילידים², כן כתב האלשיך הק' בבראשית מט, יג: 'ועם כל זה שהוא (זבולון) תמיד בדרכים וארחות ימים, והדרך ממעטת פריה ורביה, עם כל זה יפרה וירבה עד יהיה ירכתו על צידון מרוב עם. והטעם על כי יששכר כו' רובץ בין המשפטים שזכותו מטיב לזבולון המפרנסו לתורה'. נראה שברכה זו מבוססת על דברי הגמ' בב"ב בדף ט: 'רבי יהושע בן לוי אמר, כל הרגיל לעשות צדקה, זוכה הויין לו בנים בעלי חכמה בעלי עושר בעלי אגדה'. וכן כתב החפץ חיים בשמירת הלשון שער התורה פרק ה.

¹ וכן נאמר במדרש רבה פרשה יג: 'למה זכה זבולון להקריב שלישי, לפי שחיבב את התורה והרחיב ידיו לפזר ממנו ליששכר, כדי שלא יצטרך שבת יששכר לפרנסה, ולא יתבטל מלעסוק בתורה. לפיכך זכה זבולון להיות שותף לתורה, והיה חברו של יששכר, ולכך הקריב אחריו ואחר יהודה לקיים מה שנאמר מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו. קרבנו קערת כסף אחת בא נשיא זבולון והקריב קרבנו על השותפות שהיה לו עם יששכר אחיו, לפי שהיו זבולון ויששכר שותפים יששכר היה עוסק בתורה וזבולון היה עוסק בפרקמטיא והיה טורח זבולון ונותן לתוך פיו של יששכר. ועל זה היה קרבנו קערת כסף, כנגד הים שהוא עשוי כקערה שהיה חלק זבולון'.

² באוצר המדרשים עשרת הדברות עמוד 456 הובא מעשה מופלא, על סגולת התמיכה בלומדי התורה ומחבבן: 'מעשה בחסיד אחד, זקן בן שבעים שנה, שלא היה לו בן והיה לו ממון הרבה. ובכל יום יום היה הולך לבית הכנסת, וכשהיו הנערים יוצאים מבית רבן היה מחבק ומנשק והיה אומר להם אמרו לי פסוקיכם... מה עשה אותו חסיד, עמד ופזר נכסיו לת"ח, אמר שמא יש לי חלק לעוה"ב עמכם. מיד נתגלגלו רחמי של הקדוש ברוך הוא ונתן לו בן לשבעים שנה'.

מלבד מעלות רוחניות נעלות שזוכה התומך בלומדי התורה, הינו זוכה גם לברכה כלכלית, כפי שכתבה הגמ' בברכות בדף מב: 'תכף לתלמידי חכמים ברכה, שנאמר ויברכני ה' בגלגלך'. ובאר רש"י שם: 'תכף לתלמיד חכם - המקריבו אליו ומארחו בביתו. זוכה לברכה - בביתו'. ובמסכת סנהדרין בדף צב. נאמר: 'ואמר רבי אלעזר כל שאינו מהנה תלמידי חכמים מנססיו, אינו רואה סימן ברכה לעולם'. וכן איתא במדרש שיר השירים רבה בפרשה ו: 'אל גנת אגוז ירדתי, אמר ר' יהושע בן לוי נמשלו ישראל באגוז, מה האגוז נגזזת ונחלפת, לטובתה היא נגזזת... כך כל מה שישראל נגזזין מעמלן ונותנין לעמלי תורה בעולם הזה, לטובתן הן נגזזין ונחלפין להם, ומרבין להם עושר בעולם הזה ושכר טוב לעולם הבא'. כן סבר האגר"מ שם שיש לתורם: 'גם השכר דאיכא מלימוד תורה גם בעוה"ז לענין שאוכלין פירותיהן בעוה"ז, שאיתא ברפ"א דפאה. ולענין שתורה מגנא ומצלא, דאיתא בסוטה דף כ"א ע"א היה ג"כ שכר זה לזבולון'. מיוחד הוא ביאורו של המלבי"ם בתהלים פרק קלג שבאר שכל הפרק שעוסק בהסכם של יששכר וזבולון, וכתב על הפסוק: 'כטל חרמון שיורד על הררי ציון', שזבולון מקבל שפע כלכלי עבור יששכר: 'ולפעמים תגיע השפע על המוכן לה ע"י אמצעי, באופן שתגיע תחלה אל מקום בלתי מכוון בעצם וראשונה, כדי שתריק על מקום הראוי. כטל חרמון, שאינו מכוון לצורך הר חרמון, רק שיורד על הררי ציון, כי שם צוה ה' את הברכה, שעקר הברכה יורד בשביל הר ציון והולך דרך הר חרמון... כן שפע העושר והקנינים שהגיע אל זבולון, לא הגיעו אליו רק לצורך יששכר, שימצא ריוח לעסוק בתורה ולקנות על ידם חיי עד. והגיעו ליששכר באמצעות זבולון, ובזה היה זבולון דומה כהר חרמון שמקבל הטל בשביל הר ציון'.

מעלה זו של סיוע ללומדי התורה עומדת לתומך בת"ח להנצל ואף לנצל במלחמה, כמבואר בויקרא רבה בפרשה כה: 'א"ר תנחומא כל מי שיוצא לדרך ואינו מכוין לבו למלחמה, סוף שהוא נופל במלחמה. אבל שבטו של זבולן בין מתכוין בין שאינו מתכוין, יוצאין למלחמה ונוצחין הה"ד מזבולן יוצאי צבא עורכי מלחמה ולעדור בלא לב... בין מתכווין בין שאינו מתכווין, הם יוצאים ומנצחין'. וכן מגנה עליו שלא ידוהו, כדבאר בפרשת דרכים דרך צדיקים, דרוש ארבעה ועשרים.

יסוד זה שהמסייע לימוד נעשה שותף לזכות הלומד, מצאנו במסכת סוטה בדף כא. בדיון על שכרן של הנשים: 'נהי דפקודי לא מפקדא, באגרא דמקרין ומתניין בנייהו ונטרן להו לגבריהו עד דאתו מבי מדרשא, מי לא פלגאן בהדייהו'. וכך באר רש"י שם את מפעלן של הנשים: 'שטורחות על בניהן להביאן לבית הספר לקרוא מקרא ולשנות משנה'. 'וממתינות לבעליהן שיוצאין לעיר אחרת ללמוד תורה'. ואמרה הגמ' שם שבשכר זה ניצולת האישה וזכות זו תולה לה, כפי שמועילה ללומד תורה. ומכן למד ביערות דבש דרוש א, דרשה לאלול שיש לכל מי שאינו לומד לסייע לת"ח, בכדי להנצל מיצר הרע.

החינוך במצוה תלד הבין שחיוב זה נלמד מהפסוק 'ובו תדבק': 'ומהנו מנססיו כאלו נדבק בשכינה... ועובר על זה ואינו מתחבר עמהם וקובע בלבו אהבתם ומשתדל בטובם ותועלתם בעתים שיש סיפק בידו לעשות כן, מבטל עשה זה, וענשו גדול מאד, כי הם קיום התורה ויסוד חזק לתשועת הנפשות'.

מקור נוסף כתב החינוך במצוה תנ לחובה זו מהמצווה ליתן מתנות ללווים ולהחזיקם ברגלים: 'ובמצוה הזאת יש ללמוד לכל מבין לסעוד ולהטיב אל כל המשתדלים תמיד בחכמת התורה, כי הם המעמידים דת האמת ומחזקים האמונה, מרבים שלום בעולם... על כן המרחמם ומבקש תועלתם ירוחם מן השמים וחלק כחלק יאכל עמהם לעולם הבא'.

כן פסקו הטור והשו"ע בהלכות תלמוד תורה בס"י רמו: 'ומי שא"א לו ללמוד, מפני שאינו יודע כלל ללמוד או מפני הטרדות שיש לו, יספיק לאחרים הלומדים'. והרמ"א הביא את דברי הטור שחידש וכתב שבכך: 'תחשב לו כאילו לומד בעצמו'. והוכיח הלבוש שם חידוש זה: 'דהא גבי הלומד בעצמו כתיב כי היא חי"ך וגו', וגבי המספיק לאחרים כתיב עץ חיים היא למחזיקים בה'. וכן פסקו הטור והשו"ע בחו"מ בס"י ט סעי' ג: 'חובה הוא על כל ישראל לפרנס דייניהם וחכמיהם'. ויסוד חיוב זה מבוסס על דברי רבי יוחנן בגמ' בשבת בדף קיד: 'ואמר רבי יוחנן, איזהו תלמיד חכם שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו - זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים, והני מילי למיטרח בריפיתיה'. חובה זו למד רבי יוחנן מסתירה בפסוקים כמבואר במסכת יומא בדף עב: 'רבי יוחנן רמי, כתיב ועשית לך ארון עץ (ציווי חובה על משה), וכתוב ועשו (הציבור) ארון עצי שטים. מכאן לתלמיד חכם שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו'. והאריכו הרשב"ץ ח"א מסימן קמב ובמגן אבות ד, ה והיש"ש בחולין פ"ג ס"ו ט והביאור הלכה בס"י רלא בחובה זו לפרנס ת"ח, דאם לא כן תורה משתכח ח"ו.

חיוב זה לסייע ללומדים נאמר לכל, אף אם לומד ויש בידו לסייע ולספק ללומדים נוספים ללמוד ונמנע ולא סיפק בידם, נענש על כך. וכך נאמר בירושלמי בסוטה פ"ז ה"ד, הביאו הרמב"ן בדברים כז, כו על הפסוק 'אשר לא יקים את דברי התורה הזאת' וכן הוא בויקרא רבה בפרשת קדושים פרשה כה: 'רבי אחא בשם רבי תנחום ברבי חייה למד ולימד ושמר ועשה והיתה ספיקה בידו להחזיק ולא החזיק, הרי זה בכלל ארור. רבי ירמיה בעי רבי חייה בר בא לא למד ולא לימד ולא שמר ולא עשה ולא היתה ספיקה בידו להחזיק והחזיק, הרי זה בכלל ברוך'. ובספר תוכחת חיים לרבי חיים פלאג'י פרשת ויגש עמל קעה הוכיח זאת מכך שמשה רבנו נשא תרומה ונדב למשכן.

כמובן שחובה זו ושותפותו של זבולון להחזיק את לומדי התורה, לא פוטרת את זבולון מהחובה האישית וממצוות תלמוד תורה המחוייבת ע"י כל יהודי, כמבואר ברמב"ם והשו"ע בריש הלכות תלמוד תורה, וכ"כ השל"ה הק' מס' שבועות דף צא, שו"ע הרב בהל"ת פ"ג ה"ו והאגר"מ שם ס"ק יח. וראה בנפש החיים שער ד פרק ח שאף שמפסיק ממשנתו לעסוק לפרנסתו כפי הצורך, מחוייב להיות שקוע ולחשוב בדברי תורה.

יש לציין את דברי רבי חיים בן עטר בספרו ראשון לציון על שו"ע בס"א רמו אות כה, שבאר שהאוסרים ליטול צדקה בכדי ללמוד תורה, לא דיברו על מצב שהתורם פונה ומבקש להחזיק את העוסק בלימוד: 'דכל זה לא מיירי אלא במי שהוא מטיל פרנסתו על הזולת, שיושב ולומד ובהכרח על הצבור לפרנסו. אבל אם הצבור או היחיד מבקשים ממנו ללמוד בעדם או לזכות, לאו איסורא עביד, דכן מצינו היתר בהדיא שמח זבולון... דבזה לא מיירי כלל'. וכן הוא בביאור הלכה ס"א קנז: 'ובפרט אם כבר נמצאו אנשים שרוצים להספיק לו צרכיו כדי שיעסוק בתורה, בודאי לא שייך זה'.

מצאנו א"כ שמעלת התורם ומבקש להיות שותף ללימוד הינה גדולה ורבה, ואפשר לסווג את התורמים לשני מניעים שונים, על פי דברי הגר"ח מוולוז'ין ברוח חיים פ"ו מ"ז. ישנו תורם שנוכח שהעולם כמו גלי ים זועף וגליו סוערים להטביע במצולות התאוות, ובכדי להנצל מהם, יאחז בעץ החיים היא התורה והיא התבלין ליצר הרע ותאותיו, והפורש ממנה כפורש מהחיים. והוא חפץ את תועלתו מהקירבה לתורה, ועליו נאמר, שעץ חיים למחזיקים בה. אך ישנו מי שמבין את ערך סגולתה ומעלתה של התורה, וחפץ להיות שייך לדרגתה הנעלה, וגדוש בהכרה בחיוביות של העמדת תלמידי החכמים בקרב האומה, ולא דאגת עצמו הניע אותו, ועליו נאמר 'ותומכיה מאושר'³ (הגר"ח שם באר שנסב הפסוק על הלומד, שאף הטועה לחשוב שהוא עושה טובה לתורה שעוסק בה, שלא תהיה מונחת בקרן זיית, בכז"ז הינו מאושר. ולדבריו, התורם שביקש להגדיל את התורה מתוך ההכרה בעניינה, זוכה לדרגה זו).

אם מעלת המסייע שווה למעלת הלומד

הרמ"א בס"א רמו אומנם כתב שנחשב שהתורם כאילו למד בעצמו, וכ"כ בפרשת דרכים דרוש ארבעה ועשרים: 'דכיון שהיה מטיל מלאי כו' הרי הוא כת"ח עצמו, שכל מה שלומד הת"ח, חשיב כאילו הוא בעצמו חידש אותם ההלכות'. והאגר"מ שם סק"ג העלה שהרמב"ם ומרן השו"ע שלא הזכירו זאת, חולקים על כך, ולא סברו שיחשב התורם כאילו למד בעצמו. ובאפרקסא דעניא ח"א ס"א נז הבין שהרמ"א הוסיף שנעשו שותפים ביניהם כדיני חו"מ ויכול הלומד לתובעו בבי"ד (ולא יוכל לתרום לכל שחפץ בלא דעת שותפו), בעוד לשו"ע אינו שותף אלא רק תורם, ואין יכול לתובעו בדין על תרומתו זו אליו, וכ"ש שיוכל התורם לתרום לאחרים כרצונו. אך הציץ אליעזר טו ס"א לה סבר שאין לחלק כן, ולכו"ע מהני להתנות ולהחשב בכך כאילו למד בעצמו. ובחבלים בנעימים ח"ג ס"א צח תמה על יסוד דין זה, וסבר שכלל לא יתכן להחשיבו כאילו למד בשל תרומתו.

אולם מצאנו חידוש גדול שאמרו במעלת המחזיק תורה, שלא רק שהיו נמצא במעלה גדולה כלומד עצמו, אלא הוא נעשה כיודע את התורה בשל תמיכתו בלומדים⁴.

כן נאמר בשם הרוקח בסודי רי: 'מי שנתן בחייו ללומדי תורה וגמל חסד עמהם, אף על פי שהוא עם הארץ, לאחר שמת מלמדין אותו. כן כתב החת"ס בתורת משה פרשת עקב שנעשה התומך – ת"ח. וכ"כ בפרשת דרכים דרך צדיקים, דרוש ארבעה ועשרים: 'המהנה ת"ח מנכסיו שזוכה לכל הכבוד הזה, שיושב במחיצה שת"ח יושבים בה, שהוא מקום איום ונורא... משום דכיון שהוא מהנה אותו, נמצא דבסיבתו עוסק הת"ח בתלמוד תורה, וכיון שהוא סיבה ללימוד התורה, חשיב כאילו איהו גופיה צורבא מדרבנן'. כן כתב החפץ חיים בשמירת הלשון שער ג פ"ו: 'ודע עוד שנמצא בספרים הקדושים, שהאדם המחזיק לומדי תורה אע"פ שהיה עם הארץ בעוה"ז, זוכה שלעתידי ידע גם הוא את התורה. ובאמת דבר פשוט הוא, כיון שיש לו חלק בעצם שכר תורתו, וידוע דהתענוגים הגדולים שבגן עדן מתהווים מעצם רוחניות התורה, ממילא צריך לידע את התורה וא"כ יחשוב כל אדם בעצמו איך שצריך'. ומעין זה כתב גם החפץ חיים בספר שם עולם ב שער ההתחזקות פ"ו ד"ה 'אופן השני', וכן בשער החזקת התורה פט"ו. כן הובא גם בספר תורת יעקב עמו' תתי"ח בשם רבי חיים בן עטר שאמר, שראה בספרן של צדיקים ראשונים כי כל מי שנתן בחייו ללומדי תורה וגמל עמם חסד אף על פי שהוא עם הארץ זוכה שלאחר מיתה מלמדים אותו תורה. שכן נאמר שטל תורה מחייהו, היינו שטל התורה שלו בעצמו מחייהו, ולא של יששכר הלומד מחמתו. וראה כן בהרחב דבר לנצי"ב במדבר סא, יח. הבה איש חי בספרו בניהו סוף מסכת עוקצין דף רכב כתב: 'אמרו רז"ל, בצל החכמה בצל הכסף. שהעשיר המחזיק ביד ת"ח יש לו חלק בתורה שלומד הת"ח. שבעולם הבא אומרים לו, טול שכר מסכתא פלונית ושכר מסכתא פלונית

³ הנה כמה פוסקים התנבאו בסגנונות שונים, שגם אם יששכר אינו לומד כדבעי, אין מעלתו ושכרו של זבולון נגרעת, ומקבל שכרו.

החיד"א בראש דוד פרשת קדושים כתב שכשם שאם הבעל מתעצל בלימודו, אין האישה מפסידה שכרה, כן התורם לא מפסיד שכר גם אם הלומד התבטל. בשו"ת בית שלמה ח"ב יו"ד סוס"י צד כתב: 'אם אין היששכר מנצל כהוגן זמנו ללימוד התורה ומדבר שיחות בטלה וכדו', אין נגרע כלל חלקו של זבולון, ומבחינתו הרי זה כאילו יששכר עושה כל זמנו בתורה לשמה, אלא יששכר עתיד ליתן הדין על כך'. ובשו"ת מנחת יצחק ח"ו ס"ק ק כתב לבאר לשון רבנו האי גאון: 'הלומד, פעמים יש לו שכר ופעמים אין לו שכר', שהכוונה שאף אם החכם לומד שלא לשמה, ותורתו הוא נעשה לו סם המות, התורם לא הפסיד: 'דהוא נתן מעותיו על דעת שהחכם ילמוד לשמה, ואם הוא למד שלא לשמה, לגרמיה הוא דעבד, והעשיר לא הפסיד'.

ודברי טעם הם. שכן שכר מעשה האדם נמדד לפום צערו וטרחתו ומלחמת היצד שלו, ואם זבולון נאבק עם יצרו לשאת את התמיכה שהבטיח, יאה שכרו בהתאם, ויתכן והוא יאה גדול יותר משכר הלומד שבקלות רבה וללא התמודדות ישב על תלמודו. ויש, שהתורם נשא תרומה זניחה עפ"י עולמו והתנהלותו ואפשרויותיו וכלל לא התמודד עם גובה התמיכה שהעניק, ובוודאי שכרו לא ישווה ללומד שיעג ומתמודד מידי שעה עם עצמו להשקיע עצמו בלימוד.

⁴ בספר דברי ישעיהו מהגר"ר ישעיהו חשין עמו' קט הובאה שמועה משמיה דהגר"ח מוולאז'ין שאמרו בשם החפץ חיים שסיפר מעשה זה. מעשה היה שנשאלה שאלה קשה בענין כלאים לפני הגאון ר' חיים מוולוז'ין. ובא אליו בחלום חייט אחד שהיה בחייו איש פשוט, שלא היה למדן כל כך, ולמד עם ר' חיים את הסוגיא זו עד שבירר לו ההלכה על בוריו. וכך הובא שם: 'שאל אותו ר' חיים בחלום, הלא אתה הוא אותו החייט שלא היית בחיים למדן, מנין לך ללמוד כל כך יותר טוב ממני. השיב לו החייט, שבביל שבחיי היה לי תיבה מחולקת באמצע, וכל מה שהרוחתי הייתי מחלק, וחציו נתתי בתיבה עבור לומדי תורה וחציו עבורי. ועבור זה, זכיתי ואני יושב בישיבה של מעלה, ומבין כל הלימודים שלומדים שם. ומן השמים שלחוני לברר לך ההלכה על בוריה'.

וכו'. והוא משיב ואומר, מעולם לא למדתי מסכתא זו וזו. אומרים לו אתה החזקת ביד ת"ח פלוני, והוא למד זה וזה, ולכך יש לך גם דברי תורה אלו, וגם אתה חכם תתקרי, רבי תתקרי, בעל תורה תתקרי'. וכ"כ בבן יהוידע פסחים בדף ג. והחיד"א בפני דוד יחי' ובנחל קדומים במדבר י'. וכן הבין הגרא"מ שך במכתבים ומאמרים סי' עה שהתענגים הגדולים לעתיד לבוא, הינם בלימוד התורה וידיעתה, וברור שאם מושיבים את התומך במחיצה זו, שמתעלה לדרגה זו.

ברם מצאנו סתירה לכך במסכת ברכות בדף לד', שהביאה הגמ' דרשה: 'אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל הנביאים כולן לא נתבאו אלא... ולמהנה תלמיד חכם מנכסין, אבל תלמידי חכמים עצמן - עין לא ראתה אלהים זולתך'. הרי שיש הבדל בין הלומד שעין לא ראתה במעלתו, לבין המחזיקו והמפרנסו. כן הקשה בתשו' בית שלמה להרה"ק מסקאלה י"ד ח"ב סו"ס צד. ואין ליישב כדבריו שהיו מחלוקת סוגיות, שכן שתיהן נאמרו מפי רבי יוחנן.

ואכן הנצי"ב בשו"ת משיב דבר ח"ג סי' יד באר שיש הבדל בין שכר העוסקים בשאר מצוות לבין המסייע לתלמוד תורה: 'משא"כ שכר תורה הוא יושב בישיבה של מעלה, ומי שאינו ראוי לכך, אינו אפשר לקבל זה העונג הרוחני. ומה הקדוש ברוך הוא עושה, מאציל עליו עוד בחייו איזה כח למוד, עד שלא ישבע קלון בהיותו לאחר מותו יושב בישיבה של מעלה... ומזה למדנו במש"כ שכר מסייע לעושי מצוה שיהא שכרו שוה לעושה מצוה. משא"כ מסייע לת"ח שילמדו, אף על גב שזוכה ויושב בישיבה של מעלה, מכ"מ אינו שוה לת"ח עצמו... והדעת נותן ע"ז שהמסובין ויושבין עם המלך לא ישיבתו של זה דומה לישיבתו של זה'. הרי שהבין שהגם שנאמר על המפרנס ת"ח שנחשב כאילו שלמד בעצמו, לא כלול בכך שדרגתו של המסייע כמעלת הלומד, אלא רק נאמר שהוא שייך לדרגת התורה שלשמה תרם. וקשה, שהרי נאמר שגדול המעשה יותר מהעושה, ואין לומר שמ"יירי בכבוד בלבד ולא במעלה ובשכר באמת.

האגר"מ י"ד ח"ד סי' לז ס"ק טו יישב שכאשר עורך הסכם יששכר זבולון אכן זוכה להיות כלומד עצמו וכמעלתו, ש'עין לא ראתה', ובלא עריכת הסכם שכזה, אינו שותף עימו ואינו מתעלה למעלה זו.

היפה תואר על המדרש רבה פר' ויצא פרשה עב סי' ו עמ' תיט בתחילה הביא ששמע ליישב ולחלק בין תרומות שונות וסייע לת"ח. הגמ' בברכות לא עסקה בתרומה שנחסר בה התורם, ובין כה היתה ביתו נשאת, והוא השיאה לת"ח, ומהנה ת"ח בלא שנחסר דבר, על כך אמרין שדרגת הלומד נעלה שעין לא ראתה, לעומת דרגת התורם. אולם אם זה הנהנה וזה חסר, אז שווים הם במעלתם ובשכרם. רק אם לימודו של הלומד התאפשרה בזכות תרומתו של השותף, כמו שמעון שהתגדל מקטנותו שעדיין לא היה בן תורה, בזכות פרנסת אחיו עזריה, אז גדולה מעלתו של המעשה יותר מהעושה. עוד חילק בין מהנה את הת"ח באקראי לממפרנס דרך קבע.

ובסיום דבריו, סבר היפה תואר, שאין ליישב כן: 'אלו החילוקים רחקו ממני', אלא סבר שלעולם אין להשוות את התומך בלומדים לת"ח: 'שהם דבקים מאוד בשכינה, וכל שכן לדעת הרב שעוה"ב הוא התעצמות השכל במושכליו. שלא יתכן שמי שאינו ת"ח ישיג כמוהו, אמנם מ"ש כי בצל החכמה כו' לא אמר שהם שוים, אלא שהם אצלם כלומר מדרגה קרובה להם. והכוונה, שאף שאינם בעלי השכלה שמזה הצד הדבקות כנמנע בחקם. ה' יחנם השכלה קצת להדבק בו והוא מ"ש בשלהי כתובות 'ובו תדבק' זהו המשיא בתו לת"ח'. וכן באר בשו"ת האמרי בינה סי' ג, כפי שיובא לקמן.

הסכם יששכר זבולון

כפי שנהגו זבולון ויששכר, כן מבקשים רבים לעגן את תרומתם ללומד תורה ע"י הסכם כתוב בשטר.

הגמ' בסוטה בדף כא. בארה שישנם שני סוגי שותפות עם הלומד תורה, שאחד מבורך ואחד מבוזה ומגונה: 'מאי בוז יבזו לו. אמר עולא, לא כשמעון אחי עזריה, ולא כר' יוחנן דבי נשיאה, אלא כהלל ושבנא. דכי אתא רב דימי אמר: הלל ושבנא אחי הוו, הלל עסק בתורה, שבנא עבד עיסקא, לסוף א"ל תא נערוב וליפלוג, יצתה בת קול ואמרה, אם יתן איש את כל הון ביתו וגו' '. ונאמרו כמה ביאורים להבדלים בין ההסכמים:

א. על פי רבנו ירוחם והרמ"א דלעיל יש לבאר, שהלל סרב למכור לשבנה את חלק תורתו משום שביקש שבנה לקנות אף את זכויות לימודו שכבר למד בעבר, וזהו ביזיון וגנאי גדול לסחור בתורה שלמד. אך לעשות הסכם שיאפשר ללימוד, זהו מעלה גדולה ורבה. להבנה זו, הסכם השותפות יהא מבורך גם אם כלול בהסכם רווח ממוני גדול ללומד, כל עוד נעשה ההסכם לפני הלימוד. אך לא התבאר, אם רשאי הלומד ליטול ממון ולעשות הסכם, אם יש בידו לפרנס עצמו מכבר.

ב. הפסוק בוז יבזו נאמר על הסכם שהלומד עושה עיסקה שמניבה לו תועלת מלימודו, וביזיון הוא ללומד שחולק את מעלת הלימוד תמורת ערך כלכלי. ומצינת הגמ', שאין פגם בהסכם שערכו שמעון ור' יוחנן עם שותף שנועד לסייע להם בלימודם, וכן באר רש"י שם בד"ה 'שמעון אחי עזריה' ששמעון למד תורה על ידי אחיו שהיה עוסק בפרקמטיא: 'כדי שיחלוק בזכות לימודו של שמעון, לכך הוא נקרא על שם עזריה אחיו, וכן ר' יוחנן למד ע"י הנשיא שהי' מפרנסו'. שכן לא עשה הלומד עיסקה עם הלימוד שלו, אלא ביקש להתקיים בסיוע השותף. אולם הסכם שבין הלל ושבנה, שבו ביקש שבנה מאחיו לחלוק את רווחיו תמורת חלקו ושכרו של אחיו הלל בשוה, יש בו ביזיון בכך שעושה עיסקא מתלמודו, ומוכרה עבור עיסקת ממון.

כן עולה מדברי רבי יוסף קארו באבקת רוכל סי' ב שדקדק בלשון גמ' זו, וסבר שיותר לערוך הסכם וליטול מהתורם רק כדי צורך פרנסתו, ולא יותר מכך, שאז יהא כביזיון: 'דמהיא דהלל ושבנא משמע, דאי קודם שעסק זה בתורה

התנו לחלק זה במה שיריח זה וזה בעסק התורה של זה שרי ואף על פי שהיה בריוח יותר מכדי פרנסתו, איכא למימר, דהיינו דוקא כשהתנו לחלוק זה בריוח זה וזה בעסק תורתו של זה. אבל היכא שלא התנו כן, אלא שזה נותן לו הכי לזכות בשכר עסק תורתו, נראה שאם הוא מרויח כדי פרנסתו אסור לו לקבל, דגרעא מקורדו' לחפור בהן. ובעיני גדול עונו מנשוא שנראה שהוא בזה שכר עסק התורה שהוא מוכרו בלא צורך פרנסתו. ומטעם זה נראה לי, שאפי' במתנים מעיקרא לא הותר אלא למי שאינו מרויח כדי פרנסתו (כמו הלל שהיה עני), ואם לא יתנה עם זה, יצטרך לחזור אחר פרנסתו ויתבטל מדברי תורה לגמרי, ולכן הותר לו לתת חצי חלק שכר עסק תורתו לחבירו, כדי שיתן לו חצי מה שהוא מרויח'.

ג. הנצי"ב בשו"ת משיב דבר ח"ג סי' יד באר שבמכירת השכר של הלימוד נפסד הלומד, ואין למכור בשאט נפש כבוד אלהים להתענג על ה' בעוה"ב, עבור עונג הגוף בעוה"ז'. והותר רק אם דאגת הפרנסה תטריד ותפריע את לימודו: 'הלל היה שקידתו כ"כ עד שלא היה עניו הגדול מפריע אותו מתורתו... מש"ה לא נתרצה. משא"כ שמעון ויוחנן הנ"ל ידעו בעצמם כי אם יהיו בדאגת הפרנסה יפריע אותם מלימודם, וכדאי' בעירובין בדף סה דאמרי אביי ורבא דאי היה להם טרדה קלה לא היו שונים כ"כ. מש"ה נתרצו לוותר על עונג רוחני בעוה"ב כדי שיתעסקו בתורה בשקידה ואשרי חלקם'.

ד. בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ד סי' לו הראה כי הסכם זה אינו כלול במצוות צדקה, שהרי יששכר קיבל חלק ונחלה בארץ, ואין לומר כי כל השבט היה עני, ובכל זאת קיבל זבולון שכר על תמיכתו ביששכר. שכן אם עשיר יבקש לקבל מצדקה על מנת ללמוד, לא יתנו לו, אלא ימכור מנכסיו מכדי להתקיים, אך רק מצד שביקשו זבולון לסייע ולהיות שותף ליששכר, ערכו את ההסכם עימם ו'קנו' את זכות מעלת חצי לימודם של שבט יששכר, ולא נפטרו ממצוות צדקה, שיצטרכו ליתן מלבד מה שחלקו עם יששכר. ולפיכך לא הוזכר הסכם זה בהלכות צדקה, אלא בהלכות תלמוד תורה. ומשום כן סבר שם בסיכום דבריו סק"ח שרק אם המניע למעשה זבולון הינו ההכרה בכבוד ת"ח ודאגה לקיום התורה, מהני לערוך הסכם זה: 'משום שהוא רוצה לקיים מצוות לימוד התורה, והיה עושה שותפות זו גם עם ת"ח אחר, ומה שבחר לעשות השותפות עם ישכר זה שהוא קרובו ושכנו ואוהבו' (כן מבאר בדברי רבי חיים פלאג' בספרו תוכחת חיים עמ' קעט: 'תהיה כל מגמתו וכונתו לשם כבוד תורה וחיבוב התורה מצד עצמה, ולא מחמת אהבת אחים ורעים'). ואין תוקף להסכם שהמניע שלו הוא קירבה ואהבה אישית של התורם ללומד.

ובאר האגר"מ שההסכם בין זבולון ליששכר היה שזבולון יעבד את נכסיו ואת נכסי יששכר ויפיק מהם את הרווחים, ויחלקו ביניהם את הרווחים ואת שכר הלימוד של יששכר. אבל באר שזבולון נטל יותר מיששכר, שכן קיבל על עבודתו בחלק יששכר שכר כאריס וקבלן, והיתר חילוקי ביניהם. ובשכר שזבולון חילק את הרווחים שהפיק מנחלתו, שהיו גדולים יותר מיתר השבטים, שכן כללו את המסחר הימי, לשבט יששכר שעסק בתורה, נתן הקב"ה לזבולון שכר לעוה"ב ופירותיהן בעוה"ז'. ועזריה נתן לשמעון אחיו מנכסיו, אף שלשמעון לא היה מדיליה כלל, ונהג בנדיבות יותר מזבולון, וכן נותנים התורמים ללומדים, הגם שלא מקבלים מהלומד כל תמורה כלכלית.

ונצרכו לכך, מכיון שמחויב כל איש מישראל ללמוד את כל התורה כולה ולידע אותה (ומציין האגר"מ שדרישה זו אינה מציאותית אצל רבים, מלבד יחידים ובדורות ראשונים, מצד כישוריהם ומסוגלותם. אך כל אחד משתדל לעסוק את שבידו ובכוחו), חיוב שלא יוכל להתקיים מלבד בדור המדבר, בשל האונס המוטל על הכל להתקיים ולהתפרנס. וביקשו זבולון לפטור את יששכר מלהתעסק לפרנסתו מנכסיו ויוכלו ללמוד בכל עת ולהתמסר ללימוד כל התורה, בשכר שיקבלו את שכר תלמודם של הלומדים משבט יששכר. וסבר שם סק"ד, שהסכם זה דורש משני הצדדים ליתן חצי שווה מפועלם בדווקא. ואין לזלזל ולמכור מתורתו, בעד פחות מחצי רווחי זבולון: 'דהא הוא לזלזל בחשיבות התורה... אינו ראוי לזלזל בחשיבות התורה'. וגם לא יוכל לבקש יותר מחצי רווחי זבולון: 'וגם אין לו להוסיף וליתן לשכר יותר ממחצה... שלא יאמרו אינשי שלא אפשר להשיג שכר תורה', וגם אסור לבזבז יותר מחומש למצוות ולת"ת הותר עד מחצה. ואם אינו נותן ליששכר חצי משכרו ומרווחיו, אינו זכאי ליטול משכר לימודו של יששכר. וכן סבר בתשובות והנהגות ח"ה סי' רפז. זאת בניגוד לדעת החיד"א בחיים שאל ח"ב סי' לח אות מד שמהני לעשות הסכם עם לומד, אף אם לא נתן לו חצי רווחיו. וכ"כ אפרקסתא דעניא ח"א סי' נז. וכ"כ במנחת יצחק ח"ד סי' פז. שבט הלוי ח"א סי' יג. וכן כתב הגרא"ל שטיינמן שליט"א באילת השחר דברים עמ' רלא שסבר החזו"א, ודקדק כן ברש"י דברים לג, יח שכתב שנותן לתוך פיו של יששכר, הרי די שנתן לו את קצבת פרנסתו ואין צורך בהענקת חצי מרווחיו.

וסבר האגר"מ שם סק"ק יט שאחד הבסיסים המרכזים של הסכם זה, הינו הסרת הדאגה והעול מעל הלומד, ולכן סבר שלא יוכלו לערוך הסכם כזה על תקופות קצרות, שכן הלומד יהא טרוד בלימודו בשל דאגתו לתקופה שלאחר סיום החוזה ביניהם. ורק הסכם שמבטיח ללומד תקופה ארוכה, יהיה לו משמעות. ובסיכום דבריו סק"ז סבר שההסכם יארך לתקופה של ב' או ג' שנים, שבזמן זה יכול להתגדל בלימוד (וכן בכתובות בדף סב. נאמר שיכולים התלמידים לצאת מביתם ללמוד תקופה כזו). ובסיום דבריו הסיק, שאם קשה לו, אפשר שאף אם התחייב התורם לשנה בלבד, מהני. וכן מצאנו בהסכם שכתב החזו"א, אגרות חזו"א אגרת מז שקצב זאת לשנה.

פוסקים רבים צידדו בעריכת הסכם זה; החזו"א איש באגרת מט כתב: 'ואין ראוי לנהוג צרות עין שלא ליהנות מעזריה וזבולון'. המנחת יצחק ח"ו סי' ק כתב: 'והנה הלכה למעשה, הרי לפנינו פסק דברי הרמ"א הנ"ל, דשפיר טוב ויפה לעשות כן לכתחלה, לעשות עסק בתנאי כיששכר וזבולון'. וכ"כ ביביע אומר ח"ד סי' יז ובהליכות עולם ח עמ' שמ. וכן

עודד הגרא"מ שך במכתבים ומאמרים ח"ג ס' עה. וכן אמר לי מו"ר הגאון הר"ד כהן שליט"א שיש לנהוג. וכן הנהיג מו"ר הג"ר הרב עמיאל שטרנברג שליט"א.

ויש שהתנגדו לעריכת הסכם זה שמתנה לקבל ממון על לימודו: הפלא יועץ ערך חיזוק, וכן הובא מעשה ביעב"ץ במגלת ספר דף יב שדחה מלקבל שכר על שותפות בלימודו⁵.

כיצד נעשה ההסכם, והאם דרוש שיעשה בשטר

מצאנו כמה טעמים לקיים התחייבות בין הצדדים, אף בלא שחתמו על שטר הסכם ביניהם.

א. באבקת רוכל בס' ב הרחיב לבאר שכיוון שאין בהסכם זה משא ומתן, ואין מקח שנעשה בין הצדדים, ואין צריך לערוך שטר להחלת ההסכם: 'ואף על גב דהכא אין הנותן מתנה עם המקבלים שיתנו לו חלק מזכות', מכל מקום כיון שהוא אינו נותן להם אלא כדי לזכות בשכר עסק תורתם, אם הנותן יודע שנותנים ממעותיו גם לאלו שיש להם ואינו מוחה, לפי שרוצה לזכות עסק תורתם'. וחייב זבולון לקיים תנאו ובהתחייבותו אף בלא השטר. אלא שלדבריו, החיוב נוצר בשל ההתניה מראש שקבעו ביניהם.

וכן כתב באגר"מ יו"ד ח"ד ס' לז שאין צריך שטר לקיים הסכם בין יששכר ולזבולון, שכן לא נועדו עדים אלא למנוע הכחשה ושקר, ולא לעצם ההתחייבות. וכיון שאין ההסכם נעשה אלא כלפי שמים, ויש בו כדי לחייב אף בלא שטר. והכריח שיטתו, שכן הקשה שהכיצד אפשר להתחייב בשטר על דבר שאינו בעולם? והכיצד הותר לפועל לשעבד עצמו ליותר משלוש שנים (אומנם החוות יאיר בס' קמ כתב שהמשרתים לדבר ה' מותר להשכיר עצמם ליותר מג' שנים. אך הקצוה"ח בס' שלג סק"ז השיג עליו, ונקט שאומנם מלמד הינו עבד ה' ולא עבד עבדים מפאת העיסוק, אך המחוייבות שלו לקהילה מסוימת ולאנשים אלו, הינה כעבד לעבדים, ואסור ליותר מג' שנים). אלא שיש כאן שכר מצוה משמים, שהקב"ה מעניק שכר מעלת התורה לזבולון, ולא צריך שטר מדינא (האגר"מ שם סק"ו דייק שלא נזכר במדרש שזבולון ערך הסכם עם אחיו ולא התנה כן, אלא הזדרז והתנדב ליתן לאחיו. אולם ברש"י נזכר להדיא ששעריה התנה עם שמעון). אך וודאי שיוכל יששכר לתבוע את זבולון על סמך השטר על הזמן שנקוב בו. וכן בהמשך דבריו סק"ה כתב, שאסור למכור שכר תורתו שכבר למד, שהוא ביזוי לתורה, אך אם ימכור, חלה מכירתו, אף שלא תועיל מכירה מעין זו לגבי העוסק בסחורה. הרי שאין כאן מערכת של קנייני חושן משפט, אלא מעלה סגולית שמוכר ומזכה לאחר.

וגם הנצי"ב בשו"ת משיב דבר ח"ג ס' יד הקשה שגם למ"ד שמקנה דבר שלא בעולם, חל המכר רק כשיבוא לעולם, ובשעה שמגיע לאדם השכר כשהולך לבית עולמו, כבר אינו יכול למוכרו. ועוד, שהיו קנין דברים שאין בו ממשות, ולא קנה כלום. וסבר שמכירת חלק בעולם הבא הוי דברים בטלים ולא מהני. ועל עצם מכירת שכר לימודו תמה, שגם אי נימא שניתן למכור שכר מצווה, הרי אין אפשרות למכור מעלת לימודו: 'שהרי אם יבא (התורם) על שכרו ישבע קלון מכבוד בישיבה של מעלה. ותו וכי אפשר לעלות על הדעת, שאם יכבד המלך לעשות אותו איש שהראה גבורה ועצה במלחמה לשר הצבא. והוא ימכור אותו זכות לאחר. הלא המלך אינו חפץ ביקרו של הקונה כלל. ואינו חפץ שיהא יושב באסיפת השרים. וכמו כן אי אפשר בשום אופן להעלות עה"ד, למכור שכר מלחמתה של תורה. וממילא בנ"ד שמכר מחצה של כל שכרו ואותו שכר תורתו לא נמכר ממילא בטל כל המקח'. ונקט שההתניה עם הלומד מועילה רק לפי הלימוד, בשל כך שמאפשרת ללומד להתפנות וללמוד. אך לא הזכיר צורך בעריכת שטר מעבר להסכמה על התנאי ושיחלקו בשווה ביניהם. כן נראה שהבין בספר חבליים בנעימים ח"ג ס' צח, שאין כאן הסכם מדיני ח"מ, ואינו שותף בתלמודו, אלא רק בשכר שסייע לו ללמוד.

כן מבואר בתשובת רב האי גאון שבתשובת מהר"ם אלשקר, שאין שכרו של התורם בשל הסכם השותפות, אלא מכח פועלו החשוב: 'והשכר שיש לו על פעלתו הוא', וכן הבין מהר"ם אלגאזי בספר שמע יעקב פרשת וירא. הנה בניגוד לדעת האבקת רוכל והאגר"מ ששכרו מכח ההתניה ולימודו של יששכר, סבר מהר"ם אלשקר ששכרו הינו על התנדבותו ותרומתו לסייע לעוסקים במצוות ולומדים תורה.

ה. נודר על דבר מצווה. יש לחייב את המתחייב להחזיק את האברך, גם בלא שעשה שטר. שכן השו"ע ביו"ד

בס' ריג סעיף ב פסק שכל שהתחייב על דבר מצווה הוי כנדר ואינו יכול לחזור בו. וכן הביא המנחת יצחק ח"ז ס' פז.

אלא שיש לשדות נרגא ביסוד חיוב זה. שכן השו"ע בס' ריא סעי' ב הביא שתי שיטות אם לא הזכיר את התנאי בעת קיום הנדר אם מהני תנאו. והחכמת אדם בכלל צד סעי' ו נקט שכל שלא הזכיר בעת הנדר, לא מחוייב בו. כן מבואר שסבר המשנ"ב בס' רח סק"ה, שכתב על פסקו הש"ע שם שאם יש לו קביעות ללמוד ביום ולא למד, ישלים מיד בלילה: 'והוי נדר... וטוב שיתנה בתחלה שלא יהיה עליו דבר זה בנדר, פן יזדמן איזה פעם שלא יוכל להשלים'.

אך אם היה היה האברך 'עני', לא יוכל לחזור בו, מאחר שאמירתו לעני כנדר, ואינו יכול בו מכך, כמבואר בשו"ע ביו"ד בס' רח סעי' יב, ובח"מ בס' רמב סעי' ב.

⁵ כן הובא שם: 'פעם אחת נדדמן שבא לאלטונא הקצין הנדיב... שהיה עשיר עצום מאד מכמה מאה אלפים ר"ט כידוע, ועם זה היה נדיב לב גדול ותורן בממונו בשפע רב ואוהב לומדי תורה... בא לבקר את אמה"ה החכם צבי ז"ל בביתו, לשמוע גדולתו תורתו... סוף דבר, בקש ממנו שיתרצה ללמוד בשבילו שעה אחת בכל יום והוא יתן שכרו... אך ישמע נא דבר התשובה, כה דבר אליו, חלילה לי מעשות זאת ללמוד בשביל בני אדם להרבות שכר ח"ו איני לומד תורה אלא לאהבת הבורא, לידע התורה לשמור ולעשות ולקיים'. ואפשר, שהיה לו כדי סיפוקו מכבר ולכן דחה את הנדיב.

ב. מחוסרי אמנה. הגמ' בב"מ בדף מט. הביאה מחלוקת אמוראים: 'איתמר. דברים, רב אמר אין בהן משום מחוסרי אמנה, ורבי יוחנן אמר יש בהם משום מחוסרי אמנה'. ונפסק כרבי יוחנן. והגמ' בהמשך שם אמרה שאין חיוב על הנותן מתנה ליתן לחבירו, אך 'מודה רבי יוחנן במתנה מועטת, דסמכא דעתייהו' ומחוייב ליתן את שהתחייב. וכן פסק השו"ע בס' רד"ס ע"ה: 'וכן מי שאומר לחבירו ליתן לו מתנה, ולא נתן, הרי זה ממחוסרי אמנה. במה דברים אמורים, במתנה מועטת, שהרי סמכה דעתו של מקבל כשהבטיחו. אבל במתנה מרובה אין בה חסרון אמנה'.

ובחומרת העובר על מחוסרי אמנה כתבה הגמ' בב"מ בדף מח. 'הנושא ונותן בדברים בלבד, הרי זה ראוי לו לעמוד בדבורו אף על פי שלא לקח מהדמים כלום, ולא רשם ולא הניח משכון. וכל החוזר בו, בין לוקח בין מוכר, אע"פ שאינו חייב לקבל מי שפרע ה"ז ממחוסרי אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו'. ורש"י שם באר: 'אין נחת רוח לחכמי ישראל במעשיו של זה, אין דעתם נוחה עליהם... ואין לנו קללה אחרת, אלא אינו הגון בעיני חכמים'. ובפירוש הר"ש במשנה שביעית פ"י מ"ט כתב שאין במעשה זה איסור, אלא שאין רוח חכמים נוחה הימנו. ובשטמ"ק ב"מ מט. ד"ה עוד כתב בשם הראב"ד שאינו נעשה רשע בכך. אך הט"ז ביו"ד בס' רס"ד סק"ה הביא את דברי הר"ב שם בשם הריב"ם: 'משום שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, ומותר לקרותו רשע'. ובמשפטי שלום הביא משמיה דהראב"ח שיש לבי"ד למנוע חזרה זו ולקרותו עבריינא, ויתרו בו ויבשוהו ברבים. ומדינא סבר שמכים אותו עד שתצא נפשו, אלא שבזה"ז אין כח בי"ד יפה, ודלא כעין יצחק תניינא אה"ע"ז סו"ס' לד"ס"ק כז שאין כופין על כך אף במילי.

הנה התורם מתנדב ליתן סכום כלשהו לאברך הלומד, בדרך כלל מדובר בסכום שנחשב כמתנה מועטת, ולכן מחוייב לעמוד בדברו. ואף לו היה נחשבת התרומה שהתחייב בה כמתנה מרובה, יש לחוש לדעת רבנו חננאל והאור זרוע שהביאו בשם הירושלמי שאם אמר על מתנה מרובה שנותן לו בדעת גמורה, הרי מחוייב בו. וכל שכן אם ערכו הסכם ביניהם, שסמכא דעתן של יששכר ושל זבולון ולא יוכלו לחזור בהם מהתחייבותם⁶.

בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ד סי' לו באר שהיו זבולון ויששכר צריכים לערוך הסכם, רק מכיון שלא היה בתרומת זבולון כדי להוות צדקה, שכן ליששכר היה חלק ונחלה בארץ והיה עשיר. אלא שכיון שביקשו לחלק את רווחיהם בשווה, היו צריכים לעגן זאת בהסכם. מכאן יש ללמוד, שרק בשל אופי חלוקה מיוחדת יש לערוך הסכם, אך תרומה שמאפשרת ללומד לשבת על תלמודו ברווח, לא מצריכה הסכם ושטר לחיובם. וכן כתב במנחת יצחק חלק ח סי' פא בשם החפץ חיים.

אם מגרע בשכר לימוד

מצאנו שתי שיטות בדברי רבותינו לגבי מהות ההסכם, האם שכרו של יששכר נרגע בשל ההסכם עם זבולון, או ששכר הלימוד עליו יגע לא נגרע ממנו.

הסוברים ששכרו של יששכר נגרע

כתב רבינו ירוחם הובא בב"י בס' רמז: 'העוסק בתורה. קודם שיעסוק, יכול להתנות שיעסוק חבירו בסחורה, ויטול חלק מלימודו, כמו יששכר וזבולון. אבל אחר שעסק כבר, ונותן לו חלק בשביל ממון, אינו כלום, כדכתיב אם יתן איש את כל הון ביתו'. וכן פסק הרמ"א ביו"ד שם סעי' א. הש"ך שם סק"ב באר שהכוונה באומרם שמתנה לחלוק עימו: 'כלומר שכר תורה ושכר מה שירויח, זה יהיה בין שניהם ביחד'. הרי מבואר להדיא שההסכם מחייב ומחלק את פועל מעשה שני הצדדים באופן שווה. הרי, שאף שכר הלימוד של יששכר מתחלק ביניהם. נמצא, שיששכר מפסיד חלק משכרו. כן מבואר מפסקם של רבנו ירוחם והרמ"א שרק קודם הלימוד יכולים לעשות חלוקה, אך לאחר שלמד, אין יכולת לחלוק. שכן אחר שכבר זכה בלימודו, והיציג יעביר לחבירו את זכות זו, אך קודם הלימוד, הוא מעביר מראש את זכות תלמודו, לזבולון.

כן מבואר בדברי האבקות רוכל בס' ב, שכתב: 'הותר לו לתת חצי חלק שכר עסק תורתו לחבירו, כדי שיתן לו חצי מה שהוא מרויח, והרי זה דומה לעוסק בתורה חצי היום ועוסק במלאכה חצי היום. אבל אם הוא מרויח כדי פרנסתו אסור להתנות, ואם התנה הרי הוא בכלל בזה דבר ה'... ואם לא יתנה עם זה, יצטרך לחזור אחר פרנסתו ויתבטל מדברי תורה לגמרי, ולכן הותר לו לתת חצי חלק שכר עסק תורתו לחבירו, כדי שיתן לו חצי מה שהוא מרויח'. כלומר, אין למכור זכות תורתו אם יש בידו להתפרנס, ורק אם בסיוע התרומה יוכל להוסיף בלימודו, רשאי למכור חצי מאשר יתווסף לו בלימודו, אך לא חצי מכל לימודו. הרי שיששכר מפריש לזבולון חצי משכר עסק תורתו, ולא הותר לו לזלזל בשכר לימודו, אלא יוכל למכור רק חצי מהלימוד שהתאפשר לו בזכות התרומה שקיבל.

כן מפורש בדברי רש"י בזבחים בדף ב. בד"ה 'שמעון אחי עזריה': 'על שם שעזריה עסק בפרקמטיא וסיפק צורכי שמעון אחיו, בשעה שהיה עוסק בתורה, והתנו ביניהן שיהא חלק לעזריה בשכר תלמודו של שמעון... לפיכך נקרא על שמו שלמד על ידו'.

⁶ וכ"כ האגר"ם שם סק"ד: 'מסתבר דמצד החביבות שיש לזבולון שיהיה לו חלק בלימוד התורה ושכרו, גמר ומקניא לישכר חלק במה שירויח, וישכר שיש לו חשק גדול ללימוד התורה גמר ומקניא חלק בשכר לימודו, שלכן אין להו צורך לקניין... שלכן בתנאי דישכר וזבולון שודאי יש לנו לומר בזבולון שרוצה לזכות במצוות לימוד התורה עושה זה בשמחה וברצון גמור - משעבד עצמו לגמרי, וכן ישכר שחשקה נפשו בתורה וא"א לו בלא זה שיעשה השותפות עם זבולון נמי משעבד עצמו לגמרי... כיון שרוצים כן ממש ברצון גמור'.

האור החיים הק' בספרו 'חפץ ה' על מסכת ברכות בדף ת. בביאור מדרש הגמ' כי גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים כתב: 'כי הירא שמים הוא צריך לתת להזולת המפרנסו מחלק הנוגע לו בעולם הבא על דרך כי בצל החכמה בצל הכסף, מה שאין כן הנהנה מיגיעו, כל הטוב של עולם הבא הגנוז לו לבדו. ולזה דקדק ואמר ואילו גבי ירא שמים לא כתיב וטוב לך... בא לומר כי הגרעון שביניהם הוא לעולם הבא'.

כן מבואר בחיד"א בספרו 'ראש דוד' פרשת קדושים בשם הרי"ש פרימו, ששכרו של הלומד נגרע בשל השותפות שערך.

המשך חכמה על הפסוק 'ויהי למס עובד' כתב: 'פירוש, כי עבודתו בתורה נותן ממנה מס לזבולון, וכמו שדרשו ז"ל על הפסוק שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך'. הרי שאף יששכר משלם מס לזבולון, בלימודו.

וכ"כ בפלא יועץ ערך חזקוני: 'והנה הת"ח שיש לו אפי' מועט משלו ראוי לו להיות מצטמק ויפה לו, ולא יתרצה ליטול פרס ולמכור חלק מתורתו, כי כל חפצים לא ישוו בה... ובודאי שאם יגרע החצי מחלקו לעוה"ב, וינתן להעשיר נמצא שהח"ח עושה חליפין רעים, כי יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז'. ושלל אפשרות לומר שדומה למדליק נר מנר, שלא נגרע נר הראשון: 'שאם כן, יהי' שוה הלומד תורה מתוך הדחק ללומד מתוך הרוחה, והלב מהסו'.

וכן סבר הנצי"ב מוולוז'ין שו"ת משיב דבר ח"ג ס"ו י"ד: 'ובאמת מורידין מעט את כבוד העוסק בתורה ומגביהין כבוד המסייע לו עד שישוב יחדיו בישיבה של מעלה ויתענגו מזיו השכינה. וכבר מצינו דוגמא לדבר בעוה"ז בתענית בדף כב דמיעטו בכבוד רבא מעונג שלמא ממתיתבתא דרקיעא כראוי למעלת רבא, משום דמיגן אכולי כרכא. ה"נ בשביל שהתנה עם המסייעו והעלהו יותר מן הראוי לו, משפילין לו בכדי שיהי' שוין בישיבתם'.

משמיה דהגר"א הובא בספר 'הלכות הגר"א ומנהגיו' ששכר יששכר נגרע. כן הובא שם מכתב של רבי זונדל מסלנט בשם הגר"ח מוולוז'ין שלא יערוך הסכם על כל יומו ותורתו, וישיר לעצמו ו' שעות.

ובקונטרס כתר ראש אות טו הביא בשם הגאון הגר"ח מוואלאזין, ששאלוהו על קבלת פרס מלימודו לחלק כיששכר וזבולון, שנראה בהשקפה ראשונה שלימודו רק בשכר. והשיב: 'שמותר. ואדרבה, אם עינו צר ליתן חלק מלימודו לאחר, נראה מזה שרצונו לקבל שכר לעצמו, ולמעט רצון בוראו מפני רצונו, אבל צריך שיהיה מטרת חפצו ומגמתו רק שיעשה רצון הבורא ית"ש ומיניה יתקלס עילאה, שאם לא יקבל פרס ילמד רק חצי היום, וכשיקבל פרס ילמוד כל היום ויהיה נחת רוח להקב"ה על ידו מיום שלם'.

ומאידך, בקונטרס קדיש לעלם להרב גראייסקי סיפר בשם רבי שמואל סלאנט כי בימי עלומיו אירע מקרה כי בעיר סלאנט היו שני אחים ואחד מהם היה עשיר. והעני ישב ועסק בתורה, והעשיר נתן לאחיו השני שלשה רובל כסף לשבוע למחייתו: 'לימים נתישב האח העשיר ויאמר לאחיו העני, לא אתן לך השלשה רובל כ"א באופן שתתן לי מחצה מלמודך. והוא סירב בדבר, עד אשר ישאל את פי הגאון הגדול ר"ח מוואלאזין וישמע מה בפיו, וכפי דבריו כן יקום. והשיב לו ר' חיים כי יוכל לעשות זאת ליתן לו חלק מתורתו, אך זאת יגיד לאחיו, למה לו לבקש חלק מתורתו ולגרוע לו מחלקו הלא בלא זה היה לו שכר גדול כי הוא לא גרע מנשים, דאמרו חז"ל הני נשי במאי זכייא וכו' וגם לא נגרע שום חלק מהאיש הלומד. אך זאת תגיד לאחירך, כי מזה השכר שאתה לומד תורה מתוך הדחק, בזאת לא יהיה לו חלק'. נמצא שהגר"ח סבר שיש להמנע מהסכם זה. וסתירה בשמועות מפיו, לכאורה.

ובשו"ת ציצ' אליעזר חלק טו ס"א י"ג יישב שחשש הגר"ח לסוברים שלא ניתן למכור כלל את שכר מצוות, ולכן יועץ לומר לאחיו, שבלאו הכי שכרו גדול. ורק אם לא יסכים האח, סבר לסמוך על הרמ"א שימכור חלקו. אך בידו למכור את עצם הלימוד בלבד, ולא את מעלת הלימוד מתוך דוחק.

בתשובות ונהגות ח"ה ס"א י"ג כתב שאף לסוברים כדעיה זו אין להמנע באופן מוחלט מלערוך הסכם זה: 'ולא ימהר להיות צדיק ולהסתפק במועט, כי אפילו אם הוא ואשתו מסכימים לחיות כך, מ"מ חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים וצריך לתת להם כפי המקובל, שאינם בני מחילה'. וכן מבואר בדברי הפלא יועץ הנ"ל: 'אך אמנם אם אינו מוצא להתפרנס באופן אחר, ואם אין קמח אין תורה וסופו בטלה וגוררת עון, ראוי לו לקבל. לא בלבד כשנותן חצי חלקו לעוה"ב, אלא אפי' אם יצטרך ליתן כל חלקו... ויפה לי שעה א' של תורה ומע"ס בעוה"ז בישוב, כדי שאוכל לעבוד עבודה שלימה כדת מה לעשות מכל חיי העוה"ב. ומה חשוב בעיני כל העוה"ב, נגד כל דהוא שאוכל לעשות יותר נחת רוח ליוצרי, ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב'.

יש לציין, שהאגר"מ שם ס"ק טז כתב שלא חולקים את כל שכר לימודו של יששכר, אלא רק את מה שנתווסף ליששכר בזכות ההסכם ואיפשר לו ללמוד.

הסוברים ששכרו של יששכר לא נגרע

מאידך, מצאנו גדולי הדורות שסברו שלא נחסר הלומד במשהו כתוצאה בקבלת התומך בו שכר לימודו. כן מבואר באור החיים הק' שמות ל, יג: 'כל העובר על הפקודים... לומר תיקון למי שאינו בן תורה, במה יתן כופר נפשו, כי הוא בור ריק אין בו מים... יתן מחצית השקל כיששכר וזבולון ושמעון אחי עזריה... אשר יחצון כספם לעמלי תורה. ואומרו בשקל הקדש... ובא להודיע כי מה שיטול מהקודש בעד מחצית כספו, לא שיתנכה מחלק הלומד ונמצא כל אחד אין בידו אלא מחצית שכר. לא כן הוא, כי שקל הקודש כפול היה, ונמצא כל אחד בידו שקל'. וסותר לדבריו שהובאו לעיל מספרו חפץ ה'.

כן הוא במלבי"ם תהלים פרק קלג שבאר את כל הפרק שעוסק בהסכם של יששכר וזבולון, וכתב על הפסוק 'כשמן הטוב על הראש': 'כשמן, הנה ההשפעה האלהית... תרד בשפע רב כ"כ, עד שישופע ממנה גם הבלתי מוכן לה... היה בא השפעת החכמה על יששכר שהוא במשל הראש, שהוא היה מוכן לקבל החכמה, וקבל ממנה חלק גדול ושפע רב, עד ששמן החכמה הושפעה ממנו גם על שבט זבולון, שגם הם קבלו משפע ההוא'.

כן מבואר ברב החיד"א בספרו ראש דוד פרשת משפטים שכתב שמקבל שכרו בשלימות ולא נגרע. וכן הביא בספרו מדבר קדמות מערכה מ אות לו מההקדמה לספר דרשות למהר"ש מולכו, שהגאון רבי משה גלאנטי היה מצטער ואומר, אוי ואבוי לתלמידי חכמים שבזמן הזה הנהנים מעמי הארץ לפרנסתם, שנמצא שבעת שנפטרים מן העוה"ז מאומה אין בידם, לפי שמחצית שכרם נוטלות נשותיהם, (כמ"ש בסוטה דפולגן בהדייהו), ומחצית הנשאר לוקח המחזיק בידם, ותם לריק כחם. וכתב ע"ז החיד"א: 'אולם אני מצאתי בספרי המפרשים, שהקב"ה נותן מאוצרו הטוב לאשת תלמיד חכם שכר שיעור החצי מזכות תורתו, ולא ינוכה מן הת"ח מאומה, וכן הדין במחזיק ביד הת"ח, ובכן יעלו חסידים בכבוד התורה'. וכן כתב הגאון מהר"א פלומבו בספר יד המלך בדרשותיו פרשת וישלח דף י: בשם הגאון מהרי"ט, על הפסוק מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו, כלומר, מה שהחכם לומד ופריו מתוק לחנו ישבע טוב גם בעוה"ב, ומה שגמלו לו בני אדם להחזיק בידו, אין מנכים לו משכרו כלל, אלא גמול בני אדם ישיב לו הקב"ה למחזיק בפני עצמו.

וכן סבר ההפלאה בפיתחא זעירא לכתובות מג שאין גורעים משכר הלומד, לזכות תומכו: 'יש שחושבים שעל ידי החזקתם בתלמיד חכם, הם קונים ממנו חלק מתורתו, כדרך שאר משא ומתן, אולם חלילה מחשוב כן, וכי ימכור ת"ח אפי' שעה אחת מחיי עוה"ב, אשר היא יפה מכל חיי עוה"ז... אלא הענין הוא שכל אחד מהם מקבל שכרו משלם, משל למי שמדליק נר מנר שאין מחסור לאורו, כן המחזיק בת"ח נוטל שכרו מאת השי"ת, ואינו נוגע ח"ו בחלקו של הת"ח'. וכן בחידושי הרי"ם י"ד ס' רמח סבר שלא נחסר כלום מחלק יששכר. וכ"כ בספר פרי האדמה הלכות ת"ת פ"ג ה", וכ"כ במנחת שלמה ח"ב ס' צז אות יא.

וכן סבר הגרא"מ שך במכתבים ומאמרים ח"ג עמ' עו וכתב שנהגו בכך גדולים וגאונים לעשות כמו יששכר וזבולון עם אנשים נדיבים שהיכולת בידם להחזיק למי שתורתו אומנתו, ונותנים לו כדי פרנסתו שיהא יכול ללמוד בלי דאגת פרנסה. והעיד שגם דודו הגאון מרן רבי איסר זלמן מלצר ערך הסכם כזה: 'ואין ספק שלא יחסר להלומד כלום, רק יתוסף שכר להמחזיק אותו'. וכן מובא באילת השחר בזבחים ב. בשם החזו"א שאין הלומד מפסיד כלום מחלקו.

הגר"ר אשר וייס שליט"א כתב עיצה להתנות בשטר שאם ההסכם מגרע מזכות הלומד, אז ההסכם מבוטל והכסף הינו כצדקה בעלמא.

אם יש מסחר במצוות

בשו"ת מהר"ם אלשקר ס' קא נשאל: 'אם יש ממש באותן שמוכרין זכויותיהן זה לזה, אם זכה הקונה או הפסיד המוכר, ואם פעולה זו יש לה עיקר'. והשיב עפ"י תשובת רב האי גאון ששאלוהו: 'מי שהוא נוהג להתענות שני וחמישי, ובסוף אותו הזמן אמר, קבול שכר התענית הזו יהיה לפלוני מתנה. וכן אם יאמר, מכרתי תענית זו השנה בכך וכך לפלוני, וקנו קנין על זה. היש מזה כל הנאה לאותו שניתן לו כלום... תשובה, כך ראינו, כי דברים אלו דברי הבל, שאין לסמוך עליהן. ואיך יעלה על לב כי שכרו של זה של מעשים טובים שעשה זה לזה, והלא הכתוב אומר, צדקת הצדיק עליו תהיה. וכן אמר ורשעת הרשע עליו תהיה. כשם שאין אדם נתפס בעון זולתו, כך אין אדם זוכה בזכות זולתו'. וכתב שאין שכר מצוות נסחרות, וכיצד יהנה הקונה מזיו השכינה אם לא יגע על דרגה זו ולא עידן את חייו.

אך בהמשך תשובת רב האי גאון שם התייחס גם לשכר המחזיק את לומדי התורה: 'אבל ודאי מי שנותן שכר למלמד ללמד מה שהן צריכין ומלמדין, יש לו שכר גדול בכך. והמלמד עצמו פעמים יש לו שכר פעמים אין לו שכר... וכן המסעד מקיימי מצות כדי שיוכלו לקיים, יש לו שכר על כך. ולהם וביותר מי שעוזר עסוקין בתורה ובמצוות להפנות לבותם לעסוק בה, יש לו שכר, והשכר שיש לו על פעלתו הוא'. וסיים מהר"ם אלשקר: 'וכל דבריו דברי קבלה הן, ואין להוסיף ולא לגרוע'.

כן נראה שסבר גם בדברי מלכיאל ח"ד ס' פא והביא תשו' רבינו האי הג"ל וכתב בכוננת רש"י בריש זבחים שעזריה התנה וחשב שמועילה התנייתו, אבל באמת אינו מועיל. וסבר שלא טוב עשו שמעון ועזריה שהתנו שיהא לו חלק בתורתו.

נראה שהדברים עומדים בניגוד לדעת רבנו ירוחם והרמ"א שניתן להתנות עם תורם, ובכך נעשה שותף ללימוד מכח ההסכם שביניהם.

ובשו"ת אמרי בינה ס' יג ביקש להשוות את הדיעות, ולבאר שאין מחלוקת בין הצדדים. ובאר הקדמה קצרה. ישנם שני מיני שכר ועונש, ישנו שכר ועונש סגולי: 'כי כל המצוות המה אך עצות הראויות לאדם באשר הוא אדם ויש בו חלק אלקי ממעל... פועל בעליונים עיקרו, שמושך על עצמו שפע אלקי וחיות רוחני חיי עולם בעשיות המצוה לשמן לשם פועל, והן קישוטין דנפש הישראלי, ולבושי יקר דנשמתא'. המצוות מחיות ומאירות את הלומד ודבק בהם בשכינה. ובעוונותיו נלכד הרשע. תמותת רשע רעה: 'פוגם בנפשו פעולת הרע ממש, כמו מי ששותה סם המות הממית ומשחית גופו, כן משחית נפשו הרוחנית בפעולות המגונות בעשותו הרע מדברים אשר לא תעשנה, כפי גזירת הקדוש ברוך הוא ועצת התורה'. ומלבד זאת, ישנו שכר ועונש גמולי, על כך שקיים דבר מלך או עבר על גזירתו יתברך והשחית נפשו. וכשם שהשב וחוזר בתשובה, הקב"ה מקבלו וחותר חתירה תחת כסא הכבוד לקבלו

ומוחל לו על העונש הגמולי שעבר על דברו, אולם על העונש הסגולי שטמא נפשו, נדרש החוטא לעבור תשובת המשקל להבריא את נפשו הפגועה. וכן מרובה מדה טובה, הגמול והשכר על פעולת המצוה: 'המקיים חוקי ה' ותורתו, מלבד מה שמתעלה עי"ז שכר מצוה מצוה, והוא שכר סגולי הדבק בפועל אשר אין קץ, ועין לא ראתה אלהים זולתיך. יש גם שכר מצוה גמולי, אשר הקדוש ברוך הוא משלם שכרו'.

ובכך מיישב את הדברים, שאפשר להשתתף ולערוך הסכם רק לגבי השכר הגמולי אך אין אפשרות להיות במעלת השכר הסגולי: 'ודאי עצם שכר התורה והמצוה הדבק בהפעולה, בלתי באפשרות להשתתף בהן, כי עין לא ראתה. ואין מי שיראה, רק הפועל והעושה. ואם אחד ישתה לרוות צמאנו ויאכל להשביע נפשו הכי יוכל חבירו השמתדל בזה להביא לחמו ומימיו לפניו לשתות לשבר בזה רעבונו ולרוות צמאנו אם גופו ריק ולא בא אל גופו מהלחם אשר הוא אוכל. כ"כ המחזיק בידי ת"ח, אף כי שכרו הרבה מאד זה הדבק בפעולתו, אולם העושה באשר עושה, אין בכחו להשביע נפש המחזיקו, רק שכרו רב כמרז"ל עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות צל לבעלי מצות בצלן של בעלי תורה'. וצ"ת, האם כל אלו שסברו שמלמדים את התורם ומחזיק את התורה, סברו שאין לתורם מעלה ודרגה הסגולית.

שותפות עם שני תורמים

כלכלת ופרנסת משפחה כרוכה בהוצאה ממונית לא מבוטלת, וברור שיכול כל המתפרנס מהצדקה לקבל תמיכה כפי צרכו מכמה תורמים וגופים, ובכלל זה גם אברך המתקיים מתמיכות. ברם, השאלה במקרה דנן, אם יוכל לערוך הסכם יששכר וזבולון עם כמה נדיבים.

האגר"מ שם ס"ק יב, טו חזר כמה פעמים על היסוד, שעל מנת להיות כלול בהסכם זה, נדרשים שני הצדדים לחלוק בשווה את רווחיהם, כלומר, שהתורם יתן חצי מרווחיו ללומד (ואף הלומד נדרש ליתן לשותפות רווחים ממוניים אם יש לו, מעבר לשכר הרוחני של הלימוד שלו). ואם לא נוהג התורם כך, אלא נותן רק קיצבה כלשהי, אף שתהיה גדולה ככל שתהיה, אינו כלול בכלל הסכם זה, וכן סבר בתשובות והנהגות ח"ה ס"י רפ"ו. ודן האגר"מ שם ס"ק אם שכרו ורווחיו של זבולון לא מספיקים לכלכל את משפחת הלומד, כיצד יעשה הסכם כזה. והסיק, שיתנה עם הלומד לתקופה יותר קצרה, שבה יתן לו כל מחסורו, ואז יתקיים ההסכם ויהנו ממנו שני הצדדים.

והציע האגר"מ שם ס"ק טו שיפרנס את משפחת הלומד עם שותף נוסף, וכך יוכל הלומד לשקוע בלימוד ללא כל טירדה, והתורמים יקבלו שכר לפי חשבון השקעתם: 'אלא אם איכא תרי אינשי שביחד יוכלו ליתן לישכר כל צרכו... יכולין לעשות עמו שותפות, זה שחצי שכרו של ישכר בתורתו יהיה בשווה לשניהם, וכן אם אחד יכול ליתן רק בעד ארבעה חדשים ואחד בעד שמונה חדשים יהיה לפי החשבון'.

על פי דרך זו, כתב האגר"מ שם ס"ק יט שאם יבקש תורם לחלק חצי מנכסיו לשני לומדים שצריכים סיוע בכלכלתם, יהא לכל אחד מהצדדים שליש משכר הלומד (מהלימוד שהתאפשר לו בשל הסיוע). נמצא שלתורם יהא שני שליש לימוד, ולא רק חצי של לומד אחד. וכן מבואר להדיא בחפץ חיים בספרו שם עולם פ"ו בהגהה: 'ומ"מ אם מך ערכו להחזיק את הת"ח עם כל צרכי ביתו משלו, ישתתף בזה עם אחד או עם שנים, ובודאי כל מה שיקח יותר חלק בהחזקתו, ככה יקח חלק בתורתו'.

אומנם אחרונים רבים סברו שזבולון יכול לתת תרומה כפי חפץ ליבו וזוכה בלימודו של הלומד לפי ערך תרומתו, כן כתב החיד"א בחיים שאל ח"ב ס"י לח אות מד ואפרקסתא דעניא ח"א ס"י נז, המנחת יצחק ח"ז ס' פז ושבת הלוי' ח"י או"ח ס"י יג, ואילת השחר דברים עמ' רלא בשם החזו"א שניתן לערוך הסכם אף על סכום קצוב, ואין צריך ליתן חצי מרווחיו. וממילא ברור שיכול לערוך הסכם ולקבל תרומה מתורם נוסף, וכל אחד זוכה במעלת הלימוד לפי משקל תרומתו.

ובאפרקסתא דעניא ח"א ס"י ה כתב שכיון שנעשה שותף עם אחד, לא יוכל התורם ליתן ללומד אחר בלא הסכמת הראשון, שהרי הכל שייך בשותפות עם אחר. ולכאורה, אף הלומד לא יוכל לערוך הסכם עם תורם נוסף, מבלי ליתן חלק לתורם השותף הראשון.

והמהרש"ק בספר טוב טעם ודעת ח"א ס"י ר"ז כתב שאין יכולת לחזור מהסכם שנעשה, אלא א"כ נעשה על הלימוד שכבר למד בעבר, ואזי ההסכם בטל מעיקרו. וכן פסק המנחת יצחק ח"ז ס"י פז, אך כתב שאם ניכר שיששכר אינו ממלא חלקו ולא לומד, בטלה השותפות מעיקרא.